

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 22, Sayı/Issue: 41, Yıl/Year: 2020 (Haziran/June)

**Edirnevî'nin *Tabakâtü'l-Müfessirîn* Adlı Eserinin Tefsir Tabakat
Literatüründeki Yeri**

*The Place of Edirnevî's *Tabaqât al-Mufasssîrîn* in Tafsîr *Tabaqât* Literature*

Mehmet Çiçek

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı – Assoc.
Prof., Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Tafsîr.

mehmet_cicek34@hotmail.com - <https://orcid.org/0000-0002-8553-9448>

Burhan Yazıcı

Lisans 4. Sınıf, Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Undergraduate 4th Grade, Kocaeli University, Faculty of Theology.

burhanyazici_95@hotmail.com - <https://orcid.org/0000-0002-5511-2654>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 01/04/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 28/05/2019

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2020

Atıf/Citation: Çiçek, Mehmet – Yazıcı, Burhan. “Edirnevî'nin *Tabakâtü'l-Müfessirîn* Adlı Eserinin Tefsir Tabakat Literatüründeki Yeri”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/41 (2020): 115-142. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.713212>

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Edirnevî'nin *Ṭabaqâtü'l-Müfessirîn* Adlı Eserinin Tefsir Tabakat Literatüründeki Yeri

Öz

Kur'ân üzerine yapılan faaliyetler neticesinde ortaya çıkan ilmi birikimi araştırma konusu edinen alan, tefsir ilminin alt dallarından biri olan tefsir tarihidir. Farklı telif türlerini barındıran tefsir tarihiyle ilgili eserleri muhteva ve yöntem açısından ikili tasnife tabi tutmak mümkündür. Muhteva bakımından tefsir tarihi çalışmaları, müstakil olan ve müstakil olmayan eserler şeklinde iki kısma ayrılabilir. Yöntem bakımından ise tabakât türü ve ekol merkezli eserler şeklinde ikili ya da ansiklopedik tefsir tarihi eserleri şeklinde bir başlık daha eklenerek üçlü bir tasnif oluşturulabilir. Bu makalede muhteva bakımından müstakil; yöntem bakımından ise tabakat türü tefsir tarihi eserlerinden Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî'nin (ö. 1095/1684'ten sonra) *Ṭabaqâtü'l-Müfessirîn* adlı eseri konu edilecektir. Önce tabakât ve tabakâtü'l-müfessirîn kavramlarına ve genel hatlarıyla Edirnevî öncesi tefsir tabakât literatürüne değinilecektir. Ardından müellif hakkında bilgi verilecek; devamında eserin nüshaları, kaynakları, metodu ve tefsir tabakat literatürüyle ilişkisi incelenecektir. Son olarak Edirnevî'nin sistemini sürdüren Giritli Sırrı Paşa (ö. 1895), Bergamalı Cevdet Bey (ö. 1926) ve Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1971) eserleri ve Edirnevî'nin yöntemiyle ilişkileri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tefsir Tarihi, Tabakat, Tabakâtü'l-Müfessirîn, Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, Kronoloji.

The Place of Edirnevî's *Ṭabaqât al-Mufassirîn* in Tafsir Tabakat Literature

Abstract

The field, which has acquired the subject of scientific accumulation as a result of the activities on the Qur'an, is the history of tafsir, which is one of the sub-branches of tafsir. It is possible to divide the works related to the history of tafsir, which contains different types of writing, into two different categories in terms of content and method. In terms of content, history of tafsir studies can be divided into two parts as detached and non-detached works. In terms of method, they are binary based on tabaqat and echo centered works or a tripartite classification was created by adding one more title encyclopedic commentary in the form of historical works. In this article, Ahmed b. Muhammed al-Edirnevî (d. after 1095/1684) whose work was named *Ṭabaqât al-Mufassirîn* which in terms of content detached, and in terms of method tabakat kind of tafsir historical works have been subjected to examine. First of all, the concepts of tabaqat and tabaqât al-mufassirîn and in general the pre-Edirnevî tabaqat literature will be touched. Then information about the author will be given; in the following, copies of the work, sources, method and its relationship with tafsir tabaqat literature will be examined. Finally, information was given about the works of Giritli Sırrı Pasha (d. 1895), Bergamalı Cevdet Bey (d. 1926) and Omer Nasuhi Bilmen (d. 1971), who continued the system of Edirnevî, and their relations with Edirnevî's method.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Keywords: Tafsir, History of Tafsir, Tabaqat, Tabaqat al-Mufassirîn, Ahmed b. Muhammed al-Edirnevî, Chronology.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanlar tarafından yaşamlarını sürdürürken ihtiyaç duyacakları bütün unsurları kendisinde barındıran bir metin olarak görül- müştür.¹ Bu sebeple Müslümanlar tarih boyunca Kur'ân'ı hayatlarının her

1 Mehmet Paçacı, "Tefsir Üzerine", *Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*, ed. Ömer Kara (Bursa: Kurav Yayınları, 2007), 91.

alanına müdahil kılma güdüsüyle ciddi bir anlama ve yorumlama faaliyeti içerisinde bulunmuşlardır. Söz konusu faaliyetler neticesinde ortaya çıkan ilmi birikimi araştırma konusu edinen alan, tefsir ilminin alt dallarından biri olan tefsir tarihidir. Tefsir tarihi yazımında farklı telif metotları mevcuttur. Nitekim tefsir tarihiyle ilgili eserleri muhteva ve yöntem açısından iki farklı tasnife tabi tutmak mümkündür. Muhteva bakımından söz konusu eserler, müstakil olanlar ve müstakil olmayanlar² şeklinde iki kısma ayrılabilir. Müstakil eserler adından da anlaşıldığı üzere tefsir tarihine hasredilen çalışmalarıdır. Müstakil olmayan eserler ise münhasıran tefsir tarihiyle ilgili olmamakla birlikte tefsir tarihine dair bilgileri de ihtiva eden eserlerdir. Yöntem bakımından ise tabakat³ ve ekol merkezli⁴ eserler şeklinde ikili⁵ ya da ansiklopedik tefsir tarihi eserleri⁶ şeklinde bir başlık daha ekleyerek

- 2 Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012), 53-93.
- 3 Tefsir tarihi yazıcılığının en köklü ve en kadim yazım türü olan *tabakat tarzı* tefsir tarihi yazıcılığıdır ki bu türde kaleme alınan eserlere *Tabakâtü'l-müfessirin* adı verilmektedir. Bu yazım türü de kendi içinde iki gruba ayrılmaktadır. İlki, müfessirleri alfabetik şekilde ele alarak tasnif eden eserlerdir. Bu tür eserlerin belli bir tarihi bakış açısını, tefsir ve müfessirler hakkında bir yöntemi önerdikleri söylenemez (Bk. Bilal Deliser, "Tarih Felsefesi ve Metodolojisi, Biyografik Tarih Yazımı Çerçevesinde, Tefsir Tarihi Yazımı Açısından Şemsüddin Muhammed B. Ali ed-Dâvûdi ve "Tabakâtü'l-Müfessirin" Adlı Eseri" *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Nisan 2015), 192). İkincisi ise her hicri asrı bir *tabakaya* ayırmak suretiyle müfessirleri vefat tarihlerine göre anlatan eserlerdir. Bu tür eserler okuyucuya tarihi bir bakış açısı kazandırmakla birlikte her asrın genel karakteristik özelliklerini ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda okura tefsir tarihinin kronolojik bütünlüğünü görme imkânı sunan bu eserler, ekol merkezli eserlerin bütünselliği ortadan kaldıran suni taksimlerinden uzaktır (Bk. Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, 69).
- 4 Bu yazım türü ekol ve mezhep temelli (kategorik) veya konulu tefsir tarihi yazımı şeklinde de adlandırılmaktadır. Modern dönemde karşımıza çıkan bu yazım türünde eser telif edenler çalışmalarına tefsir ekolleri, tefsir tarihi, Kur'an'a yönelişler, tefsire giriş gibi farklı isimler vermektedir. Bu telif tarzının müfessirlerin aidiyetlerini ve onların hangi reflekslerle hareket ettiklerini öğrenme noktasında faydalı olduğu söylenebilir. Fakat bu durum tefsirde ayrışmayı ve ayrıştırıcı bir dili beraberinde getirmektedir. Aynı zamanda çok yönlü âlimlerin dar bir perspektife hapsedilmesi ve bazı ortak noktaları bulunan ulemanın tümünün her meselede aynı fikri savunuyormuşçasına sunulması da bu yöntemin handikaplarından (Bk. Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, 70-71).
- 5 Yöntem açısından ikili tasnif için bk. Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, 53; İsmail Çalışkan, "Tefsir Tarihi Yazımında Yenilenmenin Gerekliliği-Eleştirel-Gerekçeler-Teklifler", *Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*, ed. Ömer Kara (Bursa: Kurav Yayınları, 2007), 103.
- 6 Ansiklopedik tefsir tarihi yazıcılığı şeklinde üçüncü bir yazım türü önerisinde bulunanlar Âdil Nüveyhiz'in *Mu'cemü'l-Müfessirin* adlı eserini örnek olarak sunmaktadırlar. Onlara göre bu eser ne *tabakat* türüne ne de konulu tefsir tarihi kategorisine dâhil edilebilir. Zira eser diğer yazım türlerinin aksine yalnızca müfessirleri konu edinmiştir. Bk. Mesut Okumuş, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi Muallimi Cevdet Bey ve "Tefsir Tarihi" Adlı Eserinin Tefsir Tarihi Yazıcılığındaki Yeri", *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri* (İstanbul:

üçlü⁷ bir tasnif oluşturulmuştur.

Bu makalede, tabakat türü tefsir tarihi eserlerinden Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî'nin (ö. 1095/1684'ten sonra) *Tabakâtü'l-Müfessirîn* adlı eseri, konu edilecektir. Eser üzerine -biri Süleyman b. Salih el-Hazzî tarafından 1997'de, diğeri Mustafa Özel ve Muammer Erbaş ortaklığında 2005 yılında- yapılmış iki tahkik bulunmaktadır. Her iki tahkikte de kısa da olsa eserin bazı özelliklerine değinilmiştir. Bu iki çalışma dışında ana konusu Edirnevî ve *Tabakâtü'l-Müfessirîn*'i olan herhangi bir çalışma ise bulunmamaktadır. Makalede ana hedef olarak tefsir tabakatına yeni bir yöntem sunan Edirnevî'yi ve onun eserinin özelliklerini tefsir tabakat literatürü üzerinden ortaya koymaya çalışacağız. Bu anlamda çalışma bir boyutuyla eserin dirâsesine yönelik malumatları içermekle birlikte diğeri boyutuyla da tefsir tabakatına katkısı ve etkisini de ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ancak Edirnevî ve eserini incelemeyen önce tabakat ve tabakâtü'l-müfessirîn kavramlarını tanıtmayı ve genel hatlarıyla Edirnevî öncesi tabakat literatürüne değinmeyi gerekli görüyoruz. Zira böyle bir bilgilendirme okuyucuya tabakat hakkında genel bir malumat sunacağı gibi ele alacağımız müellifin yaptığı çalışmanın nerede durduğu noktasında da fikir verecektir.

1. Tabakât ve Tabakâtü'l-Müfessirîn Kavramları

Tabakât sözcüğü, Arapça bir kelime olup “طبقة/taḥāka” kelimesinin çoğuludur. Taḥāka ise “طبق/taḥāk” (çoğulu, طباق/tibâk) kelimesinden “insan topluluğu” anlamında türetilmiş müennes bir kelimedir. “طبق/taḥāk” ile “طبقة/taḥāka” kelimeleri dilin erken kullanımlarında aynı anlamlara sahip iken *taḥāka*, zamanla daha özel bir kavram halini almıştır. Bu kelime sözlükte, serilmiş/yayılmış bir şeyin üzerine onu örtecek şekilde benzerini koymak, birbirine denk şeylerin peşi sıra olması, birbirine denk insan topluluğu, birbiri ardından gelen topluluklar, mutabakat, denklik, hal, gök katmanı, çekirge sürüsü gibi anlamlara gelmektedir.⁸

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2010), 432. Bu yazım türünü kabul etmeyen araştırmacılar ise bu türde telif edilen çalışmalarını taḥākat türüne dâhil etmektedirler. Bk. Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, 60.

7 Yöntem açısından üçlü tasnif için bk. Okumuş, “Darülfünun İlahiyat Fakültesi Muallimi Cevdet Bey ve “Tefsir Tarihi” Adlı Eserinin Tefsir Tarihi Yazıcılığındaki Yeri”, 430; Deliser, “Tefsir Tarihi Yazımı Açısından Şemsüddîn Muhammed B. Ali ed-Dâvûdî ve “Tabakâtü'l-Müfessirîn” Adlı Eseri”, 192; Cahit Karaalp, “Yenilikler Karşısında Tefsir Tarihi Yazımı Nasıl Olmalıdır?”, *Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu*, ed. Mustafa Karagöz (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 295.

8 Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, “Tabak”, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1399/1979), 3/439; Ebü Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, “Tabak”, *eş-Şihâh: Tâcü'l-Luğa ve Şihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyin, 1399/1979), 4/1511; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muḥammed b.

Ṭabaka kelimesinin müzekker formu olan “*ṭabak*” ve onun çoğulu olan “*ṭibâk*”ın Kur’ân’da yer aldığını görmekteyiz. Örneğin, “*ṭabak*” kelimesi “*لَرَكِبِينَ طَبَقًا*” (Şüphesiz siz hâlden hâle geçeceksiniz. el-İnşikâk 84/19) şeklinde aynı âyette iki defa geçerken; “*ṭibâk*” kelimesi de “*الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طَبَاقًا*” (O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır... el-Mülk 67/3) ve “*أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طَبَاقًا*” (Görmediniz mi, Allah yedi göğü tabaka tabaka nasıl yaratmıştır? Nûh 71/15) şeklinde iki farklı âyette kullanılmaktadır.

İslami ilim-kültür literatüründe bir terim olarak *ṭabaka* sözcüğü ilk defa hadis ilminde ortaya çıkmıştır.⁹ Kelimenin tanımına ilk olarak Zeynüddîn Irâkî'nin (ö. 806/1404) *Şerhü't-Tebşıra ve't-tezkire* adlı eserinde rastlanmaktadır.¹⁰ Irâkî *ṭabakayı*, *yaş ve isnadda ya da sadece isnadda benzer olan kişilerden oluşan grup* şeklinde tarif etmiştir.¹¹ Daha sonra gelen âlimler de ufak bazı değişikliklerle aynı tarifi tekrarlamışlardır.¹² Tabakat literatürü dikkate alındığında Irâkî'nin ve onu takip eden ulemanın tariflerinin eksik ya da sınırlı olduğu görülmektedir. Bu sebeple burada farklı tarifleri de zikretmeyi gerekli gördük. Bu bağlamda Emin Aşıkutlu, *ṭabakayı aynı veya yakın dönemde yaşayan, yaşları aynı veya birbirine yakın olan ya da birbiri ardından gelen insan grupları*¹³ olarak tarif etmiştir. Bu tarif, geçmişte yapılan tariflere göre daha kapsamlı ise de efrâdını câmî' ağıyarını mânî' bir tanım değildir. Çünkü belli nitelikler ve mekânlar dikkate alınarak oluşturulan tabakaları içermemektedir. Bizce en şümüllü tanım, söz konusu hususları da dikkate alarak yapılmış olan *aynı ya da yakın asırdal/dönemde veya mekânda yaşayıp önemli bazı durumlar ve vasıflar bakımından ortak özellikleri bulunan insan topluluğu*¹⁴ şeklindeki tanımdır.

Mükerrem İbn Manzûr, “*Ṭabak*”, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dâr-ı Sâdır, ts.), 10/209-210; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muḥammed el-Fîrûzâbâdî, “*Ṭabak*”, *el-Ḳâmûsü'l-muḥîṭ*, thk. Muḥammed Naîm el-Araksûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), 902.

9 Tabakat türünde ilk telifin Muâfâ b. İmrân'ın *Kitâbü Ṭabakâti'l-muḥaddisîn* adlı eseri olduğu bilinmektedir. Bk. Mehmet Efendioğlu, “*Tabakat*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 39/291. Konuyla ilgili çeşitli değerlendirmeler için ayrıca bk. Mesut Kaya, “*Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme*”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 31 (2014), 34-40.

10 Muhammed Aslan, “*Tabakat Kitapları ve Hadis İlimine Sağladıkları Faydalar*”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2017), 273.

11 Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Ḥüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî, *Şerhü't-tebşıra ve't-tezkire*, nşr. Abdullatîf el-Hümeym - Mâhir Yâsîn Fahl (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423/2002), 2/342-343.

12 Ayrıntılı bilgi için bk. Aslan, “*Tabakat Kitapları ve Hadis İlimine Sağladıkları Faydalar*”, 273-274.

13 Emin Aşıkutlu, “*Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı*”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2007), 6-7.

14 Aslan, “*Tabakat Kitapları ve Hadis İlimine Sağladıkları Faydalar*”, 275.

Tabaka kelimesinin çoğulu olan *tabakât* ise İslâm telif geleneğinde sahâbe, tâbiîn, âlimler, edip, şair ve sanatkârlar, sûfîler, düşünürler ve ayırıcı niteliklere sahip olan kişilerden söz eden telif türünü ifade eder.¹⁵ Bir başka ifadeyle, aynı ya da yakın asırda veya mekânda yaşayıp önemli bazı durumlar ve vasıflar bakımından ortak özellikleri bulunan insan topluluklarının biyografilerini bir arada veren eserlere *tabakât kitapları* denir.¹⁶

Tabakât, her ne kadar hadis âlimlerinin geliştirmiş olduğu bir telif türü¹⁷ olsa da *tabakât* kavramının tefsir dahil farklı ilim dalları için de kullanıldığını görmekteyiz. Ancak tefsir tabakatının ortaya çıkışı geç bir döneme tekabül etmektedir. Mesut Kaya, bu gecikmeye dair iki gerekçe sunmaktadır. İlki, erken dönem müfessirlerinin muhaddis tabakatları ya da genel tabakat eserlerinde kendilerine yer bulmaları; diğeri ise sonraki dönem müfessirlerin, mezhebi aidiyetlerine göre fıkıh ve kelam merkezli tabakat çalışmalarında yer almalarıdır.¹⁸ Bu bağlamda, Süyûtî'yle (ö. 911/1505) başlayan tefsir ilmi merkezinde tabakat yazımının, ortaya çıkışının ardından hızlı bir şekilde yayıldığını vurgulamalıyız. Nitekim bunun bir yansıması olarak *tabakâtü'l-müfessirîn* kavramının ilim tasnifi çalışmalarında yer bulduğunu görmekteyiz. Mesela Süyûtî'den yaklaşık elli yıl sonra vefat eden Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561), diğer ilim dallarında olduğu gibi tefsir ve kıraat âlimlerine dair çalışmalar için de *ilmü tabakâti'l-müfessirîn* ve *ilmü tabakâti'l-kurrâ* adlarını kullanmıştır.¹⁹ Aynı şekilde Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) de *ilmü tabakâti'l-kurrâ* başlığı altında kıraat âlimlerine dair teliflere; *ilmü tabakâti'l-müfessirîn* başlığı altında ise müfessirlerin biyografilerini ele alan çalışmalara değinmiştir.²⁰ O halde *tabakâtü'l-müfessirîn* kavramını, Hz. Peygamberden günümüze kadar gelen tefsir faaliyetleri içinde yer alan âlimlerin hayatlarını ve eserlerini alfabetik ya da vefat tarihleri itibarıyla (kronolojik şekilde) ele alarak anlatan biyografik eserlerin ortak adı şeklinde tarif edebiliriz.

2. Edirnevî Öncesi Tabakâtü'l-Müfessirîn Literatürü

Edirnevî öncesi tabakâtü'l-müfessirîn literatürünü birbirini tamamlayacak şekilde iki kısımda değerlendirebiliriz. İlk kısımda muhteva açısından kavramın oluşum sürecine de işaret eden çalışmalara değineceğiz. Bu manada ilk

15 İsmail Durmuş, "Tabakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 39/288.

16 Aslan, "Tabakat Kitapları ve Hadis İlimine Sağladıkları Faydalar", 275.

17 Ayrıntılı bilgi için bk. Efendioğlu, "Tabakat", 39/291-292.

18 Kaya, "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme", 41-43.

19 Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/260-261.

20 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Mehmet Şerafettin Yaltkaya (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/1105-1107.

olarak tefsir mukaddimelerini zikredebiliriz. Şüphesiz her tefsirin mukaddimesi olmadığı gibi her mukaddimede de tabakata dair bilgi bulunmayabilir. İçinde tabakata dair bilgi bulunduran mukaddimelerde ise ilk olarak Taberî (ö. 310/923) ismi dikkatimizi çekmektedir. O, *Câmi'u'l-beyân*'ın mukaddimesinde Kur'ân'ı tefsir eden sahâbîlere değindikten sonra tefsirde bilgisi övülen ve övülmeyen müfessirler hakkında bilgi verir.²¹ Yine *el-Keşf ve'l-beyân* tefsirinin mukaddimesinde Sa'lebî (ö. 427/1035), kendisinden istifade ettiği müfessirlere değinerek aktif bir tefsir tarihi inşa eder.²² Tabakat algısının inşasında önemli bir yere sahip olan İbn Atıyye (ö. 541/1147), sahâbe ve tâbiîn müfessirlerine dair bilgi verdikten sonra Allah'ın kitabının tefsirinin her neslin güvenilir isimleri tarafından devam ettirildiğini belirterek önde gelen müfessirlerin isimlerini *el-Muharrerü'l-vecîz* adlı eserinin mukaddimesinde zikreder.²³ *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl* sahibi İbn Cüzeyy (ö. 741/1340) mukaddimesinde müfessirlere özel bir başlık açarak müfessirlerin tabaka tabaka olduğunu vurgular. İbn Atıyye'nin mukaddimesindeki bilgileri tekrarlamasıyla birlikte İbn Cüzeyy'in, müfessirleri batılı (mağrib) ve doğulu (meşrik) müfessirler şeklinde coğrafi mekân merkezli tasnif etmesi önemli bir farklılıktır.²⁴ Tefsir mukaddimeleri dışında tefsir çalışmaları hakkında bilgi veren Nedîm'in (ö. 385/995 [?]) *el-Fihrist*'ini de burada zikredebiliriz.²⁵ Bunların dışında *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı çalışmasında Süyûtî (ö. 911/1505), *tabakâtü'l-müfessirîn* kavramının ilk kullanımıyla karşımıza çıkar. Ancak Süyûtî bu başlıkta İbn Atıyye'nin yolunu takip ederek meşhur müfessirleri tanıtmakla yetinmiştir.²⁶

Tabakâtü'l-müfessirîn'e dair bu hazırlayıcı mahiyetteki bilgilerden sonra Edirnevî öncesi müstakil çalışmalara odaklanabiliriz. Edirnevî, kaynakları arasında Beyzâvî'ye (ö. 685/1286) nispetle bir tabakat eserinden bahsetmektedir. Fakat "eserin kaynakları" bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, söz konusu eserin Süyûtî'ye ait olduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla tabakâtü'l-müfessirîn alanında müstakil olarak telif edilen ilk eser, Celâlüddîn es-Süyûtî'ye aittir. Süyûtî, mukaddimesinde muhaddislere, fakihlere, nahivciler ve diğer alanlardaki şahıslara gösterilen özenin müfessirlere gösterilme-

21 Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hecr, ts.), 1/74-87.

22 Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Şeyh Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1425/2004), 1/5-16.

23 İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/41-42.

24 İbn Cüzeyy, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl*, thk. Muhammed Salim Haşim (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1995), 1/13-14.

25 Bk. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd (b.y.: y.y., ts.), 36-41.

26 Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnaut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1429/2008), 783-819.

diğine işaret ederek zımnen eserini bu sebeple kaleme aldığını ifade etmektedir. Daha sonra müfessirleri dört gruba ayırmaktadır: Birinci grup, sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn müfessirlerinden; ikinci grup, muhaddis müfessirlerden; üçüncü grup, Ehl-i sünnet müfessirlerden; dördüncü grup ise Mu'tezile ve Şîa gibi bid'at fırkalara mensup müfessirlerden oluşmaktadır. Ona göre ilk iki grup, "müfessir" olarak isimlendirilmeye daha layıktır. Çünkü onların tefsiri nakle dayanmaktadır. Üçüncü grup ise "müevvile" olarak adlandırılmıştır. Zira onlar tefsire, te'vîli dâhil etmiş ve kitaplarını da genellikle "te'vîl" olarak isimlendirmişlerdir.²⁷ Süyûtî, zikredilen bu gruplardan ilk ikisine mensup olanları eserine almamıştır. Dolayısıyla onun kitabı, te'vîl ehli olarak nitelendiği (Taberî gibi) Ehl-i sünnet müfessirlerden ve bid'at ehli olarak nitelendiği Mu'tezilî ve Şîa müfessirlerden oluşmaktadır.²⁸ Fakat bununla birlikte müellif, bid'at ehli kategorisinde de yalnızca Cübbâî (ö. 303/916), Rummânî (ö. 384/994) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi meşhur isimleri zikrettiğini belirtmektedir. Buradan hareketle bazı araştırmacılar onun, kitabını oluştururken herhangi bir mezhep farkı gözetmediğini ifade ederken²⁹ diğer bazı araştırmacılar ise yaptığı kategorik ayrımı tarafgirlik olarak nitelemiştir.³⁰

Müellif, eserinde alfabetik sırayı dikkate alarak 136 müfessirin biyografisine yer vermiştir.³¹ Tabakat türünde telif edilmiş eserler göz önüne alındığında söz konusu çalışmada ele alınan müfessir sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Bunun sebebi, müellifin eserini tamamlayamamış olmasıdır.³² Süyûtî, çalışmasında müfessirlerin doğum yerleri, seyahat ettikleri bölgeler, hocaları, hangi ilimlerde söz sahibi oldukları, mezhep ve meşrepleri, rivayetlerini kimlerden aldıkları, kısaca haklarında söylenen sözler, eserleri ve vefat yılları gibi birçok konuda bilgi vermektedir.³³ Birçok defa basımı gerçekleştirilen eser, Meursinge (Leiden 1839)³⁴ ve Ali Muhammed Ömer (Kahire 1396/1976) tarafından neşredilmiştir.³⁵

27 Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396/1976), 21.

28 Kaya, "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme", 53.

29 Kaya, "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme", 54.

30 Çalışkan, "Tefsir Tarihi Yazımında Yenilenmenin Gerekliliği-Eleştiriler-Gereççeler-Teklifler", 104.

31 Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer.

32 Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 125; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zumûn*, thk. Mehmet Şerafettin Yaltkaya, 2/1107.

33 Bk. Kaya, "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme", 54.

34 M. Suat Mertoğlu, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/199.

35 Eserin yazma nüshası için bk. Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, (İstanbul: Köprülü Kütüphanesi, Ahmed Paşa, 244)

Edirnevî'den önce tabakâtü'l-müfessirîn alanında eser telif etmiş olan ikinci isim, Şemsüddîn Muhammed b. Alî ed-Dâvûdî'dir (ö. 945/1539 [?]). Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte Süyûtî'nin tanınmış talebeleri arasında yer aldığı ifade edilmektedir.³⁶ Kâtib Çelebi'nin aktardığına göre Dâvûdî, hocası Süyûtî'nin tamamlayamadığı eserini temize çekerek ikmal etmiştir. Yine ona göre bu eser, tabakâtü'l-müfessirîn alanında telif edilen eserlerin en güzelidir.³⁷

Dâvûdî çalışmasına bir mukaddime yazmamıştır. Bu itibarla onun, çalışmasında takip ettiği yöntemi ortaya koymak, eser üzerinde mesai harcayanlara düşmektedir.³⁸ O, 704 müfessirin biyografisine yer verdiği eserini alfabetik sıraya göre tertip etmiştir. Bu anlamda Dâvûdî, hocasının yöntemine bağlı kalmakla birlikte daha kapsamlı bir çalışma ortaya koymuştur. Bir başka ifadeyle, hocası ile onun arasında yöntem açısından farklılık bulunmayıp yalnızca uzunluk-kısalık ya da kapsam açısından bir fark bulunmaktadır.³⁹ Bununla birlikte Dâvûdî'nin, Mu'tezile ve Şîa'ya mensup müfessirlere daha fazla yer verdiği de söylenmektedir.⁴⁰ Eserin ilk tahkikli neşri Ali Muhammed Ömer tarafından 1392/1972 yılında Kahire'de gerçekleştirilmiştir.⁴¹

Bunların dışında Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* adlı eserinde Ebû Saîd Sun'ullah Kûze el-Kenânî'nin⁴² (ö. 980/1572) tabakâtü'l-müfessirîn alanında eser telif ettiğini nakletmektedir.⁴³ Fakat böyle bir eserin varlığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

3. Edirnevî'nin *Tabakâtü'l-Müfessirîn* Adlı Eseri

Bu başlıkta müellifin adı, nisbesi ve hayatı hakkında bilgi verilecektir. Devamında eserin yazma ve matbu nüshaları, kaynakları, metodu ve ayırt edici özellikleri incelenecektir.

36 Ali Rıza Temel, "Dâvûdî, Muhammed b. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/51.

37 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, thk. Mehmet Şerafettin Yaltıkaya, 2/1107.

38 Dâvûdî'nin eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Deliser, "Tefsir Tarihi Yazımı Açısından Şemsüddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî ve "Tabakâtü'l-Müfessirîn" Adlı Eseri", 196-198.

39 Bk. Okumuş, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi Muallimi Cevdet Bey ve "Tefsir Tarihi" Adlı Eserinin Tefsir Tarihi Yazıcılığındaki Yeri", 430.

40 Ayrıntılı bilgi için bk. Kaya, "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme", 54.

41 Temel, "Dâvûdî, Muhammed b. Ali", 9/51.

42 (الكوزة كنان) Bu zatın nisbesini, Kûzeğârânî şeklinde okuyanlar da vardır. Bk. Mürsel Öztürk, "Ebû Saîd-i Sâni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/225.

43 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, thk. Mehmet Şerafettin Yaltıkaya, 2/1107.

3.1. Müellifin Adı ve Nisbesi

Eserin ferağ kaydından edindiğimiz bilgiye göre müellifin adı, Ahmed b. Muhammed'dir. Müellifin nisbesi hakkında ise bir problem ortaya çıkmaktadır. Eserin Süleyman b. Salih el-Hazzî tarafından yapılan tahkikli neşrinin kapağında müellifin adı ve nisbesi Ahmed b. Muhammed el-Ednevî şeklinde yer almaktadır.⁴⁴ Fakat aynı eserin sonunda müellifin eseri Edirne'de tamamladığı bilgisi bulunmaktadır.⁴⁵ Aynı zamanda bu bilgi, muhakkikin esas aldığı yazma nüshanın ferağ kaydında da açıkça görülmektedir.⁴⁶ Dolayısıyla Hazzî, ferağ kaydında müellifin eseri Edirne'de tamamladığı bilgisini verdiği halde eserin kapağında nisbesini yanlış kullanmıştır. Müellifin nisbesi, Edirnevî olmalıdır. Nitekim Mustafa Özel ve Muammer Erbaş tarafından yapılan tahkikli neşirde de Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî şeklinde yer almaktadır. Hazzî'nin hatası, muhtemelen muhakkikin Türkiye'nin şehirleri hakkındaki bilgisizliğinden ya da dikkatsizliğinden kaynaklanmaktadır.⁴⁷

3.2. Müellifin Hayatı

Müellifin hayatı hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ancak eserin İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının ferağ kaydındaki, 1095/1684 yılında zilhicce ayının beşinci günü tamamladığı bilgisi,⁴⁸ müellifin miladi 17. yy. âlimlerinden olduğunu göstermektedir. Biz de Edirnevî'nin vefat tarihini, eserde vefat tarihi bilinmeyenlerle ilgili uyguladığı metodu takip ederek ferağ kaydından hareketle "1095/1684 sonrası" olarak kaydettik.

3.3. Eserin Yazma Nüshaları

Eserin, biri Kahire'de diğeri İstanbul'da olmak üzere iki yazma nüshası mevcuttur ve nüshaların ikisi de müellif hattıdır.⁴⁹ Kahire'de bulunan yazma,⁵⁰

44 Ahmed b. Muhammed el-Ednevî [el-Edirnevî], *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1417/1997).

45 Ednevî [Edirnevî], *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî, 445.

46 Ahmed b. Mehmed, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 427), 105a.

47 Ayrıca Süyûtî ve Dâvûdî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'lerinin muhakkiki Ali Muhammed Ömer de Edirnevî'nin nisbesini Ednevî şeklinde kullanmaktadır. Hazzî'nin kullanımında bu durumun da etkisi olabilir. Bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 6; Şemsüddîn Muhammed b. Alî ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 1/-. Benzer bir değerlendirme için bk. Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, 186-188.

48 Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş (İzmir: Birleşik Matbaacılık, 2005), 243.

49 Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, s.

50 Muhakkikler bu nüshanın Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye'de (Târîhu Tal'at, 1859) bulunduğunu ifade etmiştir. Bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, s; Ednevî [Edirnevî], *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî, s/16.

eserin ilk nüshası olup 1092/1681 yılında cemaziyelevvel ayının onuncu günü İstanbul'da⁵¹ tamamlanmıştır. Altmış üç varaktan oluşan bu nüsha, muhakkikler tarafından Kahire nüshası olarak adlandırılmıştır.⁵²

Eserin ikinci yazma nüshası ise, 1095/1684 yılında zilhicce ayının beşinci günü Edirne'de tamamlanmıştır. Yüz beş varaktan oluşan eser Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁵³ Muhtemelen sonradan İstanbul'a intikal eden yazma, muhakkikler tarafından İstanbul nüshası olarak anılmaktadır.⁵⁴

3.4. Eserin Matbu Nüshaları

Eserin ilk tahkiki neşri 1417/1997 yılında, Süleyman b. Salih el-Hazzî tarafından yapılmıştır. Muhakkik, tahkik ameliyesini İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (Edirnevî, Veliyüddin Efendi, 427) bulunan nüshayı dikkate alarak gerçekleştirmiştir. Kahire nüshasını değil de bu nüshayı tercih etmesinde, İstanbul nüshasının hem Kahire'deki nüshaya dayanması⁵⁵ hem de tarih olarak daha sonra yazılması sebebiyle daha kâmil olduğu düşüncesi etkili olmuş olabilir. Muhakkik, çalışmanın giriş kısmında; tabakat ve tabakâtü'l-müfessirîn kavramları, tarih ilmi ile tabakat ilmi arasındaki farklar, diğer tabakâtü'l-müfessirîn eserleri, müellifin metodu, eserin ilmi kıymeti, müellifin kaynakları gibi konularda bilgi vermektedir. Bunların yanı sıra o, müellifin vefat tarihleri ve müfessir isimleri noktasındaki hatalarını düzeltmiş,⁵⁶ müfessirleri numaralandırmış, âyet numaralarına işaret etmiş, az sayıdaki hadisleri tahriç etmiş, müfessirlerin biyografilerinin müellifin kaynaklarında ve diğer tarih ve tabakat kaynaklarında geçtiği yerlere işaret etmiştir.⁵⁷ Ayrıca eserin sonunda kaynakçayla birlikte müfessirler, kitaplar ve bölgeler fihristi yer almaktadır.

Eserin ikinci tahkiki 2005 yılında Mustafa Özel ve Muammer Erbaş tarafından yapılmıştır. Muhakkiklerin ifadesiyle bu tahkikin ortaya çıkmasının iki temel sebebi vardır: Birincisi, Hazzî'nin tahkikinde Kahire nüshasının ihmal edilmesi⁵⁸ ve bunun neticesinde iki nüshanın karşılaştırılmamasıdır. İkincisi ise muhakkikin, hâmişte⁵⁹ verilen bilgileri esere almaması sebebiyle

51 Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 243.

52 Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, s.

53 Yazma için bk. Ahmed b. Mehmed, *Ṭabakatü'l-müfessirîn*, (Veliyüddin Efendi, 427).

54 Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, s.

55 Ednevî [Edirnevî], *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî, s/16.

56 Bazı örnekler için bk. Ednevî [Edirnevî], *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî, 36, 353, 361.

57 Ednevî [Edirnevî], *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî, s/4-s/16.

58 Kanaatimizce Hazzî, ihtiyaç duyduğu noktalarda Kahire nüshasına da müracaat etmiştir. Zira o, Âdem b. İlyâs'ın biyografisini Kahire nüshasında yer alan ifadelerle aktarmaktadır. Krş. Ednevî [Edirnevî], *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî, 32; Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 16-17.

59 Sayfa boşluklarına ilâve edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri içeren not. Hâşiye ve derkenar da denir.

eksik bilgi aktarmasıdır.⁶⁰ Bu bilgi genel olarak doğru olmakla birlikte Hazzî'nin hamışteki hiçbir bilgiyi çalışmasına almadığını söyleyemeyiz. Çünkü o, müellifin hamışte zikrettiği Haydar b. Muhammed ve Muhammed b. Kâdî'yi eserine almıştır.⁶¹ Yapılan bu tahkikte İstanbul nüshası esas alınmış olup Kahire nüshasıyla karşılaştırılmış ve farklılıklar dipnotta belirtilmiştir. Aynı zamanda müellifin sayfaların kenarlarında zikrettiği kaynaklara işaret edilmiştir. İlâveten eserde zikredilen âyetlerin sûre ve âyet numaralarına yer verilmiş, hadisler tahrîç edilmiştir. Esere alınan her müfessire rakam verilmiş ve müellifin bazı bilgi hataları düzeltilmiştir.⁶² Ele alınan müfessirin biyografisine Süyûtî ve Dâvûdî'nin eserlerinde yer veriliyorsa, söz konusu bilginin geçtiği kısım dipnotta belirtilmiştir. Aynı zamanda müellifin metinde zikrettiği kaynaklardan matbu olanlara da dipnotta işaret edilmiştir. Eserin sonunda kronolojik ve alfabetik iki fihrist ve bir kaynakça yer almaktadır. Bunlara ek olarak eserin ilmi kıymeti, ayırt edici özellikleri ve müellifin kaynakları hakkında da bilgi verilmektedir.⁶³

İki çalışma kıyaslandığında Hazzî'nin tahkikinin, müellifin (özellikle şahıs adlarının yazımındaki) hatalarını düzeltme ve ilgili müfessirin biyografisine yer veren diğer tabakat eserlerine işaret etme noktasında daha zengin; Özel ve Erbaş'ın çalışmasının ise eserin iki nüshasını da dikkate alarak farklılıkları ortaya koyması ve karşılaştırmalar yapması bakımından daha bütüncül olduğunu söyleyebiliriz.

3.5. Eserin Kaynakları

Edirnevî, eserini oluştururken istifade ettiği kaynakları mukaddimesinde⁶⁴ zikretmektedir. Zikrettiği kaynaklardan bir kısmına eser içerisinde atıf yaparken bir kısmına yapmamaktadır. Bu bağlamda, *Târîhu İbn Hallikân*⁶⁵,

60 Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, ۵.

61 Krş. Ahmed b. Mehmed, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, (Veliyüddin Efendi, 427), 74a, 76a; Ednevî [Edirnevî], *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî, 324, 330.

62 Bazı örnekler için bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 191, 217, 233.

63 Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, ج-ج.

64 Müellif mukaddime, besmele, hamdele, salveleden sonra eserin, Hz. Peygamber'den itibaren müfessirlerin hayatlarını ele alan bir tabakâtü'l-müfessirîn eseri olduğunu ifade etmiştir. Ardından tabakat yazımı noktasında hadis, fıkıh, nahiv ve diğer alanlara gösterilen özenin tefsir sahasına gösterilmediğini, (zimnen) eserini bu sebeple kaleme aldığını söylemiştir. Son olarak da istifade ettiği kaynakları aktarmıştır. Bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 1-2.

65 Eser içindeki kullanımları için bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 9, 16, 18, 22, 95.

*Ṭabakâtü'l-Ketâib*⁶⁶, *Târîhu Kutluboğa*⁶⁷, *el-Cevâhirü'l-Muzıyye fî Ṭabakâti'l-Hane-fiyye*⁶⁸, Beyzâvî'nin *Muhtaşaru Ṭabakâti'l-Müfessirîn*'i, *Ṭabakâtü'l-İmâmü's-Sübkâ*⁶⁹, *Mevzûâtü'l-Ulûm*⁷⁰, *Muhâdarâtü'l-İmâmü's-Süyûti*⁷¹, *Ṭabakâtü'd-Dav'ü'l-Lâmi*⁷², *Târîhu Mir'âtü'l-Cenân*⁷³, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*⁷⁴, *Târîhu'l-Medîne*⁷⁵, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*⁷⁶, *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye*⁷⁷ ve *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmiletü's-Şekâ'ik*⁷⁸ müellifin hem mukaddimede zikredip hem de eser içerisinde atıfta bulunduğu kaynaklardır. *Târîhu'l-Hameyn*, *Târîhu'l-Kuds*, *Târîhu Ebnâ'i'l-'Umr*⁷⁹, *Nefehâtü'l-Üns*, *Ṭabakâtü's-Şa'rânî*, *Târîhu'l-İslâm* ve *Fedâilü's-Şâm* adlı kaynaklar ise Edirnevî'nin yalnızca mukaddimede zikrettiği, eser içerisinde atıfta bulunmadığı kaynaklardır.

Kullandığı kaynaklara baktığımızda Edirnevî'nin, eserini genel tarih, tabakat ve bibliyografya kitaplarından hareketle oluşturduğunu ve oldukça zengin bir literatürden istifade ettiğini görmekteyiz. Öyle ki Abdurrahman Câmî'nin (ö. 898/1492) Farsça eseri *Nefehâtü'l-Üns* dahi kaynakları arasında yer almaktadır. Ayrıca İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyât*'ı, Yâfiî'nin

66 Eser içindeki kullanımları için bk. Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 42, 146, 192, 204.

67 Eser içindeki kullanımları için bk. Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 89, 101.

68 Eser içindeki kullanımları için bk. Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 24, 41, 68, 89, 232.

69 Eser içindeki kullanımları için bk. Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 17, 38, 54, 66, 71.

70 Eser içindeki kullanımları için bk. Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 27, 82, 103, 133, 158.

71 Eser içindeki kullanımları için bk. Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 148, 180, 197.

72 Eser içindeki kullanımları için bk. Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 162, 164, 169, 170, 172.

73 Eser içindeki kullanımları için bk. Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 9, 15, 18, 20, 22.

74 Eser içindeki kullanımları için bk. Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 107, 178.

75 Eser içindeki kullanımları için bk. Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 188.

76 Eser içindeki kullanımları için bk. Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 21, 56, 111, 173, 221.

77 Eser içindeki kullanımları için bk. Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 159, 161, 168, 172, 177.

78 Eser içindeki kullanımları için bk. Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 202, 211.

79 Müellif, eser içerisinde bu kaynağa atıf yapmamakla birlikte İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mizân* adlı mukaddimede zikretmediği- bir başka eserinden nakilde bulunmaktadır. Krş. Edirnevî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 29; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1423/2002), 7/386-389.

(ö. 768/1367) *Mir'âtü'l-cenân*'ı, Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-Kübrâ*'sı, Abdülkâdir el-Kureşî'nin (ö. 775/1373) *el-Cevâhirü'l-Muzıyye*'si, Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *ed-Dav'ü'l-Lâmi'* adlı eseri, Taşkoprizâde'nin *Mevzûâtü'l-Ulûm* ve *Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye* adlı eserleri müellifimizin eser içerisinde çokça zikrettiği kaynaklar olup onun en sık müracaat ettiği kaynak, Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-Zunûn'*udur.

Müellifin kaynakları noktasında dikkat çeken iki hususa değinmemiz gerekmektedir. Böylelikle eserin, kendisinden önceki literatürle ilişkisi de kurulmuş olacaktır. Birinci husus, Edirnevî'nin, kendisinden önce eser telif etmiş olan Süyûtî ve Dâvûdî'yi kaynakları arasında zikretmemesidir. Karagöz, eseri kaynakları arasında zikretmemesi sebebiyle müellifin, Süyûtî'nin çalışmasını görmediğini ya da ondan habersiz olduğunu ifade etmektedir.⁸⁰ Özel ve Erbaş da Edirnevî'nin mukaddimedeki ifadelerinden hareketle onun, kendisini bu alanda müstakil eser telif eden ilk kişi zannettiğini, dolayısıyla Süyûtî ve Dâvûdî'nin eserlerini görmediğini düşünmektedirler.⁸¹ Müellifin Dâvûdî'nin eserini görmediği konusunda benzer kanaatler taşımakla birlikte onun, Süyûtî'nin çalışmasına sahip olduğunu düşünmekteyiz. Mukaddimesinin, Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'inin mukaddimesiyle büyük oranda benzerlik göstermesi⁸² ve bazı müfessirlerin hayatlarına dair bilgileri Süyûtî'nin eserinden birebir onun ifadeleriyle nakletmesi⁸³, Edirnevî'nin söz konusu eseri gördüğünü ve kullandığını göstermektedir.⁸⁴ Peki müellif çokça istifade ettiği bir eseri neden kaynakları arasında zikretmemiştir? Bu aşamada, değinmemiz gereken ikinci husus gündeme gelmektedir ki o da Edirnevî'nin, kaynakları arasında Kâdî Beyzâvî'ye nispetle *Muhtaşaru Tabakâti'l-müfessirîn* adlı bir eserden bahsetmiş olmasıdır. Özel ve Erbaş, müellif tarafından Beyzâvî'ye nispet edilen bu esere ulaşamadıklarını ifade ederken⁸⁵ Hazzî, eseri bulamadığını fakat eserdeki bilgilerin birebir Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn* adlı çalışmasında bulunduğunu aktarmaktadır.⁸⁶ Kaya ise Süyûtî'nin bu alanda ilk eser verenin kendisi olduğunu ifade etmesinden hareketle

80 Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, 58.

81 Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, s.

82 Krş. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 1-2; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 21.

83 Bazı örnekler için Sa'lebî, Kuşeyrî ve İbn Habîb en-Nisâbûrî'nin biyografilerini krş. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 28; Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 52-53. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 73-74; Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 62-63. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 45-46; Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 48-49.

84 Benzer bir değerlendirme için bk. Kaya, "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme", 55-56.

85 Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, s.

86 Ednevî [Edirnevî], *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî, v/12.

Beyzâvî'ye nispet edilen eserin aslında Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i olup Edirnevî'nin sahip olduğu nüshanın yanlışlıkla Beyzâvî'ye nispet edilmiş olabileceğini söylemektedir. Biz de aynı kanaati taşımaktayız. Kaya'nın da belirttiği gibi Süyûtî'nin tabakâtü'l-müfessirîn alanında eser telif eden ilk isim olduğunu ihsas ettiren ifadeleri⁸⁷ ve elimizdeki ilk müstakil tabakâtü'l-müfessirîn eserinin ona ait oluşu bizi bu kanaate sevk etmektedir. Zira Beyzâvî ondan önce eser telif etmiş olsaydı kaynakları arasında yer alması beklenirdi. Fakat ne Süyûtî'nin ne de talebesi Dâvûdî'nin kaynakları arasında Beyzâvî'ye ait bir tabakat eserinden bahsedilmektedir.⁸⁸ Aynı zamanda Edirnevî'nin, Süyûtî'nin eserinden istifade ettiği halde onu kaynakları arasında zikretmemesini başka türlü izah etmek de mümkün görünmemektedir. Bunlara ek olarak kanaatimizi güçlendiren bir başka argüman da Edirnevî'nin, Süyûtî'ye ait bazı ifadeleri Beyzâvî'ye nispetle aktarmasıdır. Örneğin Edirnevî, Kâdî Abdülcebbar'ın (ö. 415/1025) hayatına dair bilgi verirken Beyzâvî'nin, *Tabakât*'ında, onun tefsirini gördüğünü söylediğini *قال البيضاوي في طبقاته: رأيت تفسيره* (aktarmaktadır).⁸⁹ Halbuki bu ifade Süyûtî'ye aittir.⁹⁰ Yine aynı şekilde o, İbnü'n-Nakîb'in (ö. 698/1298) biyografisini aktarırken (Kahire nüshasında) Beyzâvî'nin, onun eserinin bir kısmını gördüğünü söylediğini *قال (البيضاوي: رأيت قطعة منه* ifade etmektedir.⁹¹ Fakat bu cümle de Süyûtî'ye aittir.⁹² Edirnevî, elindeki eseri Beyzâvî'nin sandığı için bu şekilde aktarmıştır. Eserin Süyûtî'ye ait olabileceğini gösteren bir başka karine ise Süyûtî'nin eserinin tamamlanmaması hasebiyle muhtasar bir hüviyette olmasıdır. Dolayısıyla Beyzâvî'ye nispet edilen eserin Süyûtî'nin eseri olması hacim açısından da mümkündür. Sonuç olarak bütün bu değerlendirmeler ışığında Edirnevî'nin, kaynakları arasında Kâdî Beyzâvî'ye nispetle zikrettiği *Muhtasarü Tabakâtü'l-müfessirîn* adlı eser, Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn* adlı eseri olmalıdır. Dolayısıyla müellifimiz Süyûtî'nin eserini görmüş ve kaynak olarak kullanmıştır. Eseri, Beyzâvî'nin zannettiği için de kaynakları arasında o şekilde zikretmiştir.

Yukarıda Edirnevî'nin, Dâvûdî'nin eserini görmediğini ifade etmiştik. Bununla birlikte iki eseri kıyasladığımızda Edirnevî'nin; Yâfiî'nin *Mir'âtü'l-Cenân*'ı, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Târîhu Ebnâ'i'l-'Umr*'u, İbn Kutluboğa'nın (ö. 879/1474) *Tâcü't-Terâcim*'i, Abdurrahman-ı Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns*'ü, Sehâvî'nin *et-Tuhfetü'l-latîfe fi târihi'l-Medîneti's-şerîfe* ve *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li-*

87 Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 21.

88 Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 7; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 1/ب-ج.

89 Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 52.

90 Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 60.

91 Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 127.

92 Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 101.

Ehli'l-Karni't-Tâsi' adlı eserleri gibi Dâvûdî'nin kullanmadığı⁹³ kaynakları kullanması ve Dâvûdî'nin biyografisini aktarmadığı isimlere dair bilgi vermesi⁹⁴, eserinin kıymetini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Dâvûdî'nin vefat tarihi olan 945'ten 1070'li yıllara kadarki süre içerisinde tefsirle ilgilenen yetmiş civarında âlimin biyografilerini aktarması, *Mevzûâtü'l-Ulûm* ve *Keşfü'z-Zunûn* gibi Dâvûdî'den sonra ortaya çıkan çalışmaları kullanması da eserin önemli hususiyetlerindedir.

3.6. Edirnevî'nin Metodu ve Eserin Ayırt Edici Özellikleri

Eserin girişinde müfessirler tablosu yer almaktadır. İçindekiler diyebileceğimiz bu tablo sayesinde hangi müfessirin kaçınıcı sayfada yer aldığı görülebilmekte, aranan bir müfessire rahatlıkla ulaşılabilmektedir. Eserin tahkikinden sonra bu gibi hususiyetler günümüzde çok önemli gözükmese de eserin telif edildiği dönem için oldukça kıymetlidir.

Edirnevî müfessirlerin biyografilerini aktarmaya -kendisinden önceki müellifler gibi- sahabe devrinden başlamaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber eserde bir müfessir olarak zikredilmemektedir. Muhtemeldir ki müellife göre Hz. Peygamber, müfessirlerden bir müfessir değil, vahyin ifade ettiği gibi Kur'ân'ın mübelliği (el-Mâide 5/67) ve mübeyyindir (İbrahim 14/4; en-Nâhl 16/44, 64). Müellif, eserin tertibinde kendisinden önceki müelliflerden farklı bir düzenleme yapmıştır. Müfessirleri, Süyûfî ve Dâvûdî gibi alfabetik sıraya göre değil, vefat tarihleri itibarıyla her hicri asrı bir tabakaya ayırarak tertip etmiştir. Bu şekilde sahâbeden başlayarak hicri 11. asra kadar⁹⁵ yaşamış olan müfessirleri 11 tabaka içerisinde incelemiştir. Daha sonra tabakat ve tarih kitaplarında doğum ve ölüm tarihlerine dair bilgi bulunmayan müfessirleri ve tefsirin alt dallarında eser telif eden âlimleri ayrı birer tabakada ele almıştır. Böylelikle eserde toplam 13 tabaka bulunmakta ve 644⁹⁶ müfessirin biyografisine yer verilmektedir. Eserde, müfessirin; adı, künyesi, nisbesi, lakabı, tefsir

93 Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 2/386.

94 Bazı örnekler için bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 10, 12, 27, 49, 60.

95 Edirnevî, biyografisini aktardığı son müfessirin vefat tarihinin 1070 sonraları olduğunu zikretmiştir. Bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 227.

96 Süleyman b. Sâlih el-Hazzî'nin tahkikinde 638 müfessir yer almaktadır. Aradaki sayı farkının kanaatimizce üç nedeni bulunmaktadır: Birincisi, Özel ve Erbaş'ın eserde, Kahire nüshasında yer alan beş ismi, biyografilerini nakletmeksizin numaralandırarak zikretmesi. Bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 13, 124, 133, 152. İkincisi, Hazzî'nin 585-586. müfessirler arasında yer alması gereken Burhânüddîn'i ve 591-592. müfessirler arasında yer alması gereken Muhammed b. Abdurrahmân'ı zikretmemesi. Bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 230, 231; Ednevî [Edirnevî], *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî, 421, 423. Üçüncü neden de Hazzî'nin, Ebû Ali el-Cübbâî'nin oğlu Ebû Hâşim el-Cübbâî'ye farklı bir numara vermesi, Özel ve Erbaş'ın ise onu, babasıyla aynı numara altında zikretmesi. Bk. Ednevî [Edirnevî], *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî, 63; Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa

ilmindeki yeri, diğer ilimlerle irtibatı, ibadetlerle münasebeti, zühdü, takvası gibi dindarlık özellikleri, vefat tarihi ve yeri, itikâdî ve amelî mezhebi, kitapları, hocaları, talebeleri ve ilimdeki derinliği gibi konular hakkında bilgi verilmektedir. Bazen de ele alınan ismin; kişisel özellikleri (kör, topal, basık burunlu, güzel görünümlü vs.), doğum tarihi ve yeri, kaç yaşında hangi ayda vefat ettiği ve defnedildiği yer, vefat tarihi noktasındaki ihtilaf, vefat tarihlerinden hangisinin daha doğru olduğu, nesebine dair ayrıntılı bilgi⁹⁷, ulemanın o zat hakkındaki kanaati, eserinin içeriği, kaç cilt olduğu ve İslam düşüncesindeki önemi, eser üzerine yapılan şerh, haşiye, ihtisar, ta'lik ve zeyiller gibi hususlarda bilgi aktarılmaktadır. Aynı zamanda bir eser üzerine çalışma yapanlar, ana eser sahibinin biyografisi altında zikredilmektedir. Bu manada eserde incelenen müfessir sayısını daha da arttırmak mümkündür. Bunların yanı sıra nadiren biyografisi verilen ismin müellifin yararlandığı kaynaklarda hangi adla ele alındığı⁹⁸, isminin hece harfleriyle okunuşu⁹⁹, mesleği, hangi ayda doğduğu, katıldığı savaşlar¹⁰⁰, nasıl vefat ettiği¹⁰¹, cenazeyi kimin kıldırıldığı, ilmi seyahatleri gibi noktalarda da bilgi verilmektedir. Ayrıca müellif bazen konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için okuyucuyu farklı kaynaklara yönlendirmekte, bazen aktardığı bilgiyi hangi kaynaktan aldığını ilgili metin içerisinde belirtmekte bazen de aktardığı bilgileri aynı şekilde aktaran diğer eserleri zikretmektedir. Bu verilerden hareketle Edirnevî'nin, bilgi aktarırken seçici davranmakla birlikte kaynaklarında olanla yetindiğini ya da sınırlı kaldığını söyleyebiliriz. Zira o, kaynaklarında yer alan her bilgiyi aktarmamakta ve ele aldığı her müfessirin hayatına dair aynı oranda bilgi sunmamaktadır.

Sıralamada vefat tarihlerini esas alan müellif, yalnızca ilk tabakaya (sahâbî müfessirler) mahsus olmak üzere müfessirleri, vefat tarihleri yerine -kanaatimizce- tefsir ilmindeki üstünlüklerine ve faziletlerine göre sıralayarak aktarmıştır. Bunun dışında, vefat tarihleri yaklaşık ifadelerle zikredilen müfessirleri verilen bilgilere uygun kısımlara yerleştirmiş,¹⁰² vefat tarihleri bilinmeyen

Özel - Muammer Erbaş, 31. Zira eserde yer alan müfessirlerin numaralandırılması müellif tarafından değil muhakkikler tarafından yapılmıştır.

97 Örneğin, İmam Şâfiî'nin biyografisinde nesebine dair bolca bilgi serdedilmiştir. Bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 13.

98 Ömer b. Ali, müellifin kaynaklarından olan Esâmi'l-Kütüb'de (Keşfü'z-Zunûn) farklı bir adla ele alınmıştır. Söz konusu zatın adının ilgili kaynaktan nasıl geçtiği Edirnevî tarafından belirtilmiştir. Bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 34.

99 Bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 35.

100 Örneğin, Muhammed b. Sâib'nin Hz. Ali'nin yanında cemel ve sıfıne katıldığı belirtilmiştir. Bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 9.

101 Örneğin, Muhammed b. Ka'b'ın hadis nakletmek için mescitte otururken üzerine çatı çöktüğü ve ashabıyla birlikte altında kalarak öldüğü aktarılmıştır. Bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 5.

102 Örnekler için bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 47, 48, 73, 74, 139, 147, 206.

müfessirleri ise bazen doğum tarihlerine¹⁰³ bazen telif ettikleri eserlerin ferağ kaydında yer alan tarihe¹⁰⁴ bazen de yaşadıkları bilinen son tarihe¹⁰⁵ göre konumlandırmıştır. Dolayısıyla Edirnevî'nin müfessirleri vefat tarihlerine göre tabakalara yerleştirme noktasında son derece titiz ve hassas davrandığını söyleyebiliriz.¹⁰⁶

Önemli bir nokta olarak belirtmemiz gerekir ki Edirnevî, eserini oluştururken mezhepçi bir tutum sergilememiştir. Örneğin, Mu'tezilî olan 'Amr b. Ubeyd'i (ö. 144/761), Hâricîliğe meylettği bilgisini aktardığı Ma'mer b. el-Mü-sennâ'yı (ö. 209/824 [?]), Yemen'de Zeydîler Devleti'nin kurucusu ve Zeydiyye mezhebinin önde gelen temsilcilerinden olduğu bilinen Yahyâ b. el-Hüsey'nî (ö. 298/911) ve Şîu olduğunu ifade ettiği Kuteybe b. Ahmed'i (ö. 316/928-929) eserinde zikretmiştir. Ancak bu noktada müellifin, Ehl-i sünnet dışındaki isimlerin yalnızca meşhur olanlarını incelediğini söyleyebiliriz. Zira eserde Ehl-i sünnet'e mensup müfessirler yoğunluktadır.

Son olarak Edirnevî'nin müfessir kavramına yüklediği anlamın geniş olduğunu ifade etmeliyiz. Zira o; tefsir sahibi olanları, herhangi bir tefsire şerh, haşiye, ihtisar, ta'lik ya da zeyl yazarları, tefsir ilminin alt dallarında eser telif edenleri ve Kur'ân'ın bir bölümünü (sûre, âyet ya da birkaç cüz) tefsir edenleri eserine almaktadır. Bununla birlikte Edirnevî, eserine aldığı tüm isimlerin, tefsire dair telifleri olduğunu zikretmektedir. Dolayısıyla onun -tedvin döneminden sonra- tefsir alanında telif sahibi olmayanları eserine almadığını söyleyebiliriz.¹⁰⁷

3.7. Edirnevî'nin Sistemini Sürdüren Tabakâtü'l-Müfessirîn Müellifleri

Edirnevî'den sonra tefsir tarihine dair eser telif eden müelliflerin bir kısmı, eserlerini kronolojik sıraya göre tertip etmeleri bakımından Edirnevî'nin me-

103 Örnekler için bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 86, 88.

104 Örnekler için bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 137, 145, 176, 201, 205, 219.

105 Örnekler için bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 224.

106 Tespit edebildiğimiz kadarıyla müellifin bu hassasiyetinin iki istisnası vardır: Birincisi, 900'den sonra vefat ettiğini zikrettiği Bayezid Halife'yi asrın başına değil sonuna koyması. Zira o, bu gibi durumlarda söz konusu tarihin ilk başladığı zamanı dikkate almaktadır. Krş. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 219; Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 47, 48, 73, 74, 139, 147, 206. İkincisi ise 830-850 tarihleri arasında yer aldığını zikrettiği Muhammed b. Kâdî'ya 853 vefat tarihli birinden sonra yer vermesi. Bu isim her ne kadar hamişte yer alsada da vefat tarihine uygun bir kenara da ilâştirilebilirdi. Bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 176; Ahmed b. Mehmed, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Veliyüddin Efendi, 427), 76a.

107 Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunun iki istisnası vardır. Edirnevî, Süleyman b. Abdullah ve Abdussamed b. Abdurrahman'ın biyografilerini aktarıırken tefsir alanında alim olduklarını ifade etse de tefsire dair teliflerinden bahsetmemektedir. Bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş, 106, 107.

todunu kullanmaktadır. Bu bölümde, Edirnevî'nin sistemini takip eden müelliflerin eserleri ve Edirnevî'nin metoduyla ilişkileri incelenecektir.

3.7.1. Giritli Sırrı Paşa'nın *Tabakât ve Âdâb-ı Müfessirîn* Adlı Eseri

Kaynaklarda Sırrî-i Girîdî ve Selim Sırrı Paşa isimleriyle de anılan¹⁰⁸ Giritli Sırrı Paşa (ö. 1895), tabakat türünde eser telif eden müelliflerden olup *Tabakât ve Âdâb-ı Müfessirîn*'i Osmanlı Türkçesi ile kaleme almış olması bakımından önemlidir. Bu çalışma aslında müellifin *Sırr-ı Meryem (Tefsîr-i Sûre-i Meryem)* adlı eserinin mukaddimesidir. İçerisinde "İlm-i Tefsîr", "Tabakât-ı Müfessirîn" ve "Âdâb-ı Müfessirîn" gibi başlıklara yer verilen mukaddime, *Sırr-ı Meryem* adlı eserin yayınlanmasından evvel 1312 yılında Mehmet Ali Aynî tarafından *Tabakât ve Âdâb-ı Müfessirîn* adıyla İstanbul'da neşredilmiştir. İlk Türkçe tefsir tarihi¹⁰⁹ olan eser, 30 sayfadan müteşkil küçük bir risaledir.¹¹⁰ Eserin Tabakât-ı Müfessirîn kısmında, sahabe dahil olmak üzere ilk beş tabakaya ve bu tabakalarda da öne çıkan isimlere yer verilmiştir.¹¹¹ Hz. Ali'yle (ö. 40/661) başlayıp Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/950) ile sona eren risalede 54 müfessire dair bilgi aktarılmıştır. Müfessirleri yaşadıkları asra göre tabakalara ayıran müellif, onları kendi tabakaları içinde sıralarken alfabetik ya da vefat tarihlerine göre değil karma bir şekilde tasnif etmiştir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında eser, müfessirleri vefat tarihleri itibarıyla tabakalara ayırma noktasında Edirnevî'nin yöntemini takip etmekle birlikte onları tabakalar içerisinde karışık biçimde aktarmasıyla Edirnevî'den ayrılmaktadır.

3.7.2. Bergamalı Ahmet Cevdet Bey'in *Tefsir Tarihi* Adlı Eseri

Cevdet Bey'in (ö. 1926) *Tefsir Tarihi* adlı eseri ilk olarak¹¹² *Tefsirler-Müfessirler* başlığı altında Mahfil¹¹³ dergisinin 37. sayısından¹¹⁴ (Zilkade 1341/

108 Cemal Kurnaz, "Sırrı Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/127.

109 Okumuş, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi Muallimi Cevdet Bey ve "Tefsir Tarihi" Adlı Eserinin Tefsir Tarihi Yazıcılığındaki Yeri", 431.

110 Söz konusu risale için bk. Sırrı Paşa Giridi, *Tabakat ve Adab-ı müfessirin* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ. Hakkı, 175); Sırrı Paşa Giridi, *Tabakat ve Adab-ı müfessirin* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Trh., 754); Sırrı Paşa b. Salih Tosun Sırrı-i Giridi, *Tabakat ve Adab-ı Müfessirin* (İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, 1170).

111 Sırrı Girîdî, *Tabakat ve Adab-ı müfessirin*, nşr. Mehmet Ali Aynî (Dersâadet: y.y., 1312), 5-22.

112 Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, sad. Mustafa Özel (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2002), 7; Mustafa Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 164.

113 Derginin adı, bazı çalışmalarda "mahfel" şeklinde kullanılmaktadır. Söz konusu kullanım hatalıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Alim Kahraman, "Mahfil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/333. Hatalı kullanımlar için bk. Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, sad. Mustafa Özel, 7; Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası*, 164.

114 Mustafa Öztürk, eserin 41. sayıdan itibaren yayımlandığını ifade etmektedir. Fakat yaptığımız incelemeler eserin 37. sayıdan itibaren yayımlanmaya başladığını göstermektedir. Öztürk'ün ifadesi için bk. Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası*, 164.

Mayıs-Haziran 1923) itibaren makaleler halinde yayımlanmıştır. Daha sonra Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti tarafından 1927 tarihlerinde kitap olarak neşredilmiştir.¹¹⁵ Ayrıca eser, Mustafa Özel tarafından son baskı esas alınarak *Tefsir Usûlü ve Tarihi* adıyla 2002 yılında sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Özel, çalışmanın sonuna tefsir tarihinde bir bütünlük sağlanması için iki makale ilave etmiştir.

Söz konusu eser iki bölümden oluşmakta ve içeriği itibariyle tefsir usûlü ve tarihini birleştiren bir nitelik taşımaktadır.¹¹⁶ İlk bölümü Kur'ân'ın cem'i, yedi harf meselesi, Mekki-Medenîlik, tefsir ve te'vil kavramları, ikisi arasındaki farklar, tefsir ilminin konusu ve mahiyeti, müfessirlerin ihtilafı, dirayet tefsirinin mertebeleri gibi usûl konularını ihtiva etmektedir. Çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden ikinci bölümde (tabakâtü'l-müfessirîn) ise Cevdet Bey, müfessirleri sahabeden başlamak suretiyle her hicri asrı bir tabaka kabul ederek on üç¹¹⁷ tabakada ele almıştır. Bu bağlamda Hz. Ali'den başlayarak Muhammed Abduh (ö. 1905) ile sona eren eserde 98 müfessire dair bilgi verilmiştir.¹¹⁸ Cevdet Bey de tıpkı Giritli Sırrı Paşa gibi müfessirleri tabakalara yerleştirirken vefat tarihlerini dikkate almış fakat onları tabaka içerisinde terip ederken alfabetik ya da vefat tarihleri itibariyle değil karışık olarak sıralamıştır. Dolayısıyla o da müfessirleri vefat tarihleri itibariyle yaşadıkları asra göre tabakalara ayırma noktasında Edirnevî'nin yöntemini takip ederken, onları kendi tabakaları içerisinde serbest şekilde sıralamasıyla Edirnevî'den ayrılmaktadır.

Müfessirlere dair genellikle kısa ve özlü bilgiler aktaran Cevdet Bey, Zemahşerî, Kâdî Beyzâvî, Teftâzânî (ö. 792/1390), Molla Gürânî (ö. 893/1488) gibi bazı isimleri detaylıca incelemektedir. Bununla birlikte -eserine aldığı müfessirlerin çoğunluğu Ehl-i Sünnet'e mensup isimler olsa da- mezhep ayrımı yapmayarak Mu'tezile, Şia ve Zeydiyye mensubu isimlere de yer vermektedir.¹¹⁹ Ayrıca bazı tabakalarda ağırlıklı olarak Osmanlı müfessirlerine yer vermesi¹²⁰ ve eserini Osmanlı Türkçesi ile yazmış olması, eserin önemli özelliklerindedir.

115 Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, sad. Mustafa Özel, 7-8

116 Okumuş, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi Muallimi Cevdet Bey ve "Tefsir Tarihi" Adlı Eserinin Tefsir Tarihi Yazıcılığındaki Yeri", 428.

117 Bazı araştırmacılar eserde on dört tabakanın yer aldığını söylemişlerdir. Bk. Okumuş, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi Muallimi Cevdet Bey ve "Tefsir Tarihi" Adlı Eserinin Tefsir Tarihi Yazıcılığındaki Yeri", 428; Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası*, 165; Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, 58.

118 Eserde ele alınan müfessir sayısı Ömer Nasuhi Bilmen'in ifadesiyle 95, Mesut Okumuş'a göreyse 105'tir. Bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 1/180; Okumuş, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi Muallimi Cevdet Bey ve "Tefsir Tarihi" Adlı Eserinin Tefsir Tarihi Yazıcılığındaki Yeri", 428.

119 Bazı örnekler için bk. Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, sad. Mustafa Özel, 107-112-118-130. 120 Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası*, 165.

3.7.3. Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi: Tabakâtü'l-Müfessirîn Adlı Eseri

Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1971) *Büyük Tefsir Tarihi* adlı eseri iki bölümden oluşmaktadır. Müellif "Usûl-i Tefsîr" başlığını verdiği birinci bölümde, üç ana başlık altında Kur'ân-ı Kerîm, tefsir-te'vîl-tercüme kavramları, müfessirler ve bazı ilimler, müfessirlerin ihtilaf sebepleri ve türleri hakkında genel bilgiler vermektedir. "Tabakâtü'l-Müfessirîn" başlığını verdiği ikinci bölümde ise mukaddime, birçok tefsir yazılmasının hikmeti ve müfessirlerin meslekleri konularından sonra müfessirlerin tabakalarına geçmektedir. Burada öncelikle "mümtez tabaka" adını verdiği sahâbî müfessirlerden başlayarak vefat tarihleri itibariyle on dört tabakaya ayırdığı müfessirlerin genel bir listesini sunmuştur.¹²¹ Dolayısıyla eserde mümtez tabakayla birlikte on beş tabaka bulunmaktadır. Listede müfessirlerin doğum tarihi (tevellüdü), vefat tarihi (irtihali), isimleri ve eser içerisindeki sıra numarası yer almaktadır. Aynı zamanda her tabakada kaç şahıs bulunduğu da açık bir şekilde gözükmektedir.¹²² Daha sonra sırasıyla her tabakaya ait müfessirlerin biyografilerine geçilmiştir.

Müellif, mezhep ayrımı yapmaksızın¹²³ ele aldığı her müfessirin kısaca hayatını, ilimdeki yerini (mevki-i ilmîsi), tefsirdeki mesleğini, eserlerini ve bu bilgileri aktardığı kaynakları (me'hazlar) zikretmektedir. 464 müfessirin biyografisine yer verilen eser, birçok önemli özelliği muhtevidir. Sözelimi, eserin sonunda yer alan 663 tefsir ve müfessirlerinin alfabetik listesi,¹²⁴ buna ilaveten 46 tefsir ve müfessirlerinin listesi¹²⁵ ve Kur'ân ilimleri alanında telif edilmiş 489 kitap ve müelliflerinin alfabetik listesi¹²⁶ bu cümledendir. Eserin önemli hususiyetlerinden bir diğeri de Türk müfessirlere genişçe yer vermesidir.¹²⁷ Eser, müfessirleri vefat tarihleri itibariyle tabakalara ayırması ve yine onları tabakalar içerisinde de vefat tarihlerine göre sıralaması bakımından Edirnevî'nin eseriyle uyum içerisinde. Bu yönüyle müellifin eserini oluştururken Edirnevî'nin metodunu takip ettiğini söyleyebiliriz.

121 Liste için bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirin*, 1/188-202.

122 Ömer Dumlu, "Tefsir Tarihi Yazıcılığı Açısından Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi: Tabakâtü'l-Müfessirîn Adlı Eseri Üzerine", *Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu*, ed. Mustafa Karagöz (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 138.

123 Dumlu, "Tefsir Tarihi Yazıcılığı Açısından Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi: Tabakâtü'l-Müfessirîn Adlı Eseri Üzerine", 139.

124 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirin*, 2/799-836.

125 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirin*, 2/837-839.

126 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirin*, 2/840-872.

127 Müfessirler için bk. Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası*, 180-181.

Sonuç

Çalışma boyunca aktarmaya çalıştığımız tefsir tarihi yazımı faaliyetleri göz önüne alındığında Edirnevî'nin eseri, tabakat türünde telif edilmiş hacimli bir eser olduğu görülür. Edirnevî, -kendisinden önceki müellifler gibi- müfessirlerin biyografilerini aktarmaya sahabe devrinden başlamaktadır. Muhtemeldir ki müellif, Hz. Peygamber'i müfessirlerden bir müfessir değil, vahyin ifadesiyle Kur'ân'ın mübelliği ve mübeyyini olarak görmektedir. Bu, orijinal ve isabetli bir yaklaşımdır. Eserin en dikkat çekici yönü, kendisinden önce telif edilen iki tabakat eserinden farklı olarak tertibinde alfabetik sıralamanın değil kronolojinin esas alınmasıdır. Çünkü bu sayede okuyucu, tarihi bir bakış açısı kazanmakta, Hz. Peygamber döneminden itibaren her asrın genel kimliğini tanımakta, İslam düşüncesinin bütünselliğini yakalayabilmekte ve tarihi süreç içerisindeki ilmi gelişmeleri takip edebilmektedir. Bunun için, Edirnevî'nin söz konusu yöntemi tefsir tarihi yazımına kazandıran isim oluşu, onun bu sahadaki kıymetini ortaya koymaya yetecektir. Nitekim kendisinden sonra tabakat türünde telif edilen eserlerde -müellifler her ne kadar bu hususu açıkça ifade etmemiş olsa da- onun yöntemi takip edilmiştir.

Eserin tefsir tarihi açısından en önemli yönü, Dâvûdî'nin vefat tarihi olan 945'ten 1070'li yıllara kadarki süre içerisinde tefsirle ilgilenen âlimlerin biyografilerini aktarmasıdır. Müellif, bu dönemde yaşamış yetmiş civarında müfessirin biyografisini kayıt altına almıştır. Aynı zamanda Edirnevî eserinde, Dâvûdî'nin kullanmadığı kaynakları da kullanmıştır.

Edirnevî, eserini telif ederken mezhepçi bir tavır sergilememiştir. Zira onun, farklı mezheplere mensup isimlere herhangi ayrıştırıcı bir dil kullanmaksızın eserinde yer verdiği görülmektedir. Bu tavır, tefsir tarihi yazımı noktasında hayati önem arz etmektedir. Zira aksi tavırlar düşüncenin bütünselliğini ortadan kaldırmakta ve düşünsel kopukluklar meydana getirmektedir. Edirnevî'nin eseri, tabakat ve tarih kitaplarında doğum ve ölüm tarihlerine dair bilgi bulunmayan ve tefsirin alt branşlarında eser telif eden müellifler için müstakil birer bölüm açması yönüyle de farklılık göstermektedir.

Günümüz tefsir tarihi algısı daha ziyade yöntem merkezlidir. Bu tavırda didaktik yönün etkisi olmakla birlikte tefsir tarihine nazarî bir anlam yüklemenin de önemli bir sebep olduğu söylenebilir. Ancak Edirnevî'nin kronolojik tabakat tarzı, tefsir eserini ya da yöntemi öne çıkartan tarza göre müfessiri ön plana çıkartmakta ve daha geniş bir müfessir kitlesini içermektedir. Ayrıca tefsir düşüncesinin tarihsel/kronolojik bütünselliğini ortaya koyan mahiyettedir. Zira tefsir nazariyesi üzerinden zamansallığı kıran ya da sınırlı bir devamlılığa işaret eden yöntemine göre daha geniş bir alanı içermektedir. Edirnevî örneğinde ilk olarak karşımıza çıkan bu tavrın, özgün ve orijinal katkıla-

ıyla tefsir tarihinde önemli bir yerinin olduğu açıktır. Onun tefsir tarihi yazımına getirmiş olduğu soluk, içerisinde bulunduğumuz son döneme kadar uzanmış olup bugün onu daha ileriye taşıyacak ilim taliplerini beklemektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Mehmed. *Tabakâtü'l-müfessirin*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Velî-yüddin Efendi, 427.
- Askalânî, İbn Hacer. *Lisânü'l-mîzân*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- Aslan, Muhammed. "Tabakat Kitapları ve Hadis İlmine Sağladıkları Faydalar". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2017), 269-290.
- Aşıkutlu, Emin. "Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2007), 5-18.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirin*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2015.
- Cevdet Bey. *Tefsir Usûlü ve Tarihi*. sad. Mustafa Özel. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2002.
- Cevherî, Ebû Naşr İsmâil b. Hammâd. *eş-Şihâh: Tâcü'l-Luğa ve Şihâhu'l-Arabîyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, 1399/1979.
- Çalışkan, İsmail. "Tefsir Tarihi Yazımında Yenilenmenin Gerekliliği-Eleştiriler-Gerekçeler-Teklifler". *Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*. ed. Ömer Kara. 103-114. Bursa: Kurav Yayınları, 2007.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Deliser, Bilal. "Tarih Felsefesi ve Metodolojisi, Biyografik Tarih Yazımı Çerçevesinde, Tefsir Tarihi Yazımı Açısından Şemsüddîn Muhammed B. Ali ed-Dâvûdî ve "Tabakâtü'l-Müfessirîn" Adlı Eseri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Nisan 2015), 182-203.
- Dumlu, Ömer. "Tefsir Tarihi Yazıcılığı Açısından Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi: Tabakâtü'l-Müfessirîn Adlı Eseri Üzerine". *Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu*. ed. Mustafa Karagöz. 137-154. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Durmuş, İsmail. "Tabakat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/288-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ebû'l-Hüseyn, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1399/1979.
- Edirnevi, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Mustafa Özel - Muammer Erbaş. İzmir: Birleşik Matbaacılık, 2005.
- Ednevi [Edirnevi], Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1417/1997.
- Efendioğlu, Mehmet. "Tabakat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/291-292. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Ûahir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhîf*. thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.
- Giridi, Sırrı Paşa. *Tabakat ve Adab-ı müfessirin*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Trh., 754.

- Giridi, Sırrı Paşa. *Tabakat ve Adab-ı müfessirin* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ. Hakkı, 175.
- Girîdî, Sırrı. *Tabakât ve Âdâb-ı Müfessirîn*. nşr. Mehmet Ali Aynî. .Dersâadet: y.y., 1312.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *Şerhü't-tebsıra ve't-tezkire*. nşr. Abdullatif el-Hümeym & Mâhir Yâsîn Fahl. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1423/2002.
- İbn Atıyye el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Cüzeyy. Ebû'l-Kâsım Muḥammed b. Aḥmed, *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzûl*. thk. Muḥammed Salim Haşim. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Manzûr. Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muḥammed b. Mükerrrem *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr-ı Sâdir, ts.
- Kahraman, Alim. "Mahfil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/333-334. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Karaalp, Cahit. "Yenilikler Karşısında Tefsir Tarihi Yazımı Nasıl Olmalıdır?". *Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu*. ed. Mustafa Karagöz. 293-329. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Karagöz, Mustafa. *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Mehmet Şerafettin Yaltakaya. 2 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, ts.
- Kaya, Mesut. "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 31 (2014), 33-65.
- Kurnaz, Cemal. "Sırrı Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/127-129. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Mertoğlu, M. Suat. "Süyûtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/198-201. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Nedîm, Muḥammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. Rıza Teceddüd. b.y.: y.y., ts.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemü'l-müfessirîn min şadri'l-İslâm hatte'l-'aşri'l-ḥâzir*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü Nüveyhizi's-Sikâfiyye, 1409/1988.
- Okumuş, Mesut. "Darülfünun İlahiyat Fakültesi Muallimi Cevdet Bey ve "Tefsir Tarihi" Adlı Eserinin Tefsir Tarihi Yazıcılığındaki Yeri". *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*. 425-434. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2010.
- Öztürk, Mustafa. *Osmanlı Tefsir Mirası*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Öztürk, Mürsel. "Ebû Saîd-i Sâni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/225. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Paçacı, Mehmet. "Tefsir Üzerine". *Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*. ed. Ömer Kara. 91-98. Bursa: Kurav Yayınları, 2007.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Aḥmed b. Muḥammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Şeyḫ Seyyid Kesrevî Ḥasan. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Sırrı-i Giridi, Sırrı Paşa b. Salih Tosun. *Tabakat ve Adab-ı müfessirin*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi, 1170.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb el-Arnaut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1429/2008.

- Süyûtî, Celâlüddîn. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. İstanbul: Köprülü Kütüphanesi, Ahmed Paşa, 244.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. nşr. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396/1976.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Şur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 25 Cilt. b.y.: Dârü Hecr, ts.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1405/1985.
- Temel, Ali Rıza. "Dâvûdî, Muhammed b. Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/51-52. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

The Place of Edirnevî's *Tabaqāt al-Mufasssīrīn* in Tafsir Tabaqāt Literature

(Extended Abstract)

Muslims have engaged in a serious understanding and interpretation activity throughout history with the motive of including the Qur'an in all fields of their lives. The field, which has acquired a research topic the scientific accumulation as a result of these activities, is the history of tafsir, which is one of the sub-branches of tafsir. There are different methods in writing the tafsir history. It is possible to subject the works related to tafsir history to two different classifications; in terms of content and method. In terms of content, the history of tafsir studies can be divided into two parts as detached and non-detached works. Detached works, as the name implies, are works which were devoted to the history of tafsir. Non-detached works are the works that contain not only the tafsir history but also the information about the tafsir history. In terms of method, they can be classified either as binary based on tabaqāt and echo centered works or by adding one more title encyclopedic commentary in the form of historical works, a tripartite classification can be created. In this article, Ahmed ibn Muhammad al-Edirnevî (d. after 1095/1684) whose work was named *Tabaqāt al-Mufasssīrīn* which in terms of content detached, and in terms of method tabaqāt kind of tafsir historical works have been subjected to examine.

Before Edirnevî and his work has been examined, the concepts of tabaqāt and tabaqāt al-mufasssīrīn and the pre-Edirnevî interpretation literature have been mentioned in general terms. In this context, the literature of the pre-Edirnevî tabaqāt al-mufasssīrīn has been evaluated in two parts to complement each other. In the first part, some non-detached studies that also point to the formation process of the concept in terms of content are pointed out; in the second part, detached studies are discussed. The first work that was written separately in the field of tabaqāt al-mufasssīrīn belongs to Celāluddīn al-Suyūṭī (d. 911/1505). He included the biography of 136 commentators taking into account the alphabetical order in his work. Then, followed the method of his teacher, a voluminous piece of art that included the lives of 704 counselors was composed by his student Semsuddīn Muhammad ibn Alī al-Dāvūdī (d. 945/1539 [?]).

After the imparted knowledge of literature, the history of Edirnevî's life, the other manuscript and printed versions of it, resources, the method of wording, and the differential features have been analyzed. In this context, firstly, the writer's title was mistyped by Sulayman ibn Salih el-Hazzī who was the first person to analyze that work has been determined and corrected. Afterward, the manuscript versions of this work, where they were residing in, and how many pages they were have been adverted. Then in the section

of printed versions of that work, the information was given on two examined editions. One of them was written by Sulayman ibn Salih el-Hazzî in years 1417/1997 and the other one was created in partnership with Mustafa Ozel and Muammer Erbas in 2005. Compared to two works, Hazzî's review was considered as a richer seam of information in terms of re-correction the mistyped, particularly on the writing of person names and indication the *tabaqât* works which were inclusive writer's biographies. On the other hand, Ozel and Erbas's work was considered as more integrative from the point of making a comparison and exhibition the differences between two copies.

In the part of the work's resources, sources which were mentioned in the introduction by the writer have been submitted. In addition, the writer has mentioned the resources and how many times he uses it, and through it, some remarkable points were mentioned which leads to establish and identify the relationship of the work with previous literature. The first subject analyzed is that Edirnevî did not mention about Suyûtî and Dāvūdî among his resources. The second one is that Edirnevî has mentioned *Mukhtaşaru Tabaqât al-mufassirîn* as a work from Qādî Beydāvî (d. 685/1286). The summary of the subject, which is discussed in detail in the relevant section, is as follows: The work that named *Mukhtaşaru Tabaqât al-mufassirîn* from Qādî Beydāvî actually belongs to Suyûtî. The writer has researched Suyûtî's work and he has used it as a resource. He has mentioned it as a Beydāvî's work because he has assumed that the work belongs to Beydāvî. Also, it is understood that the writer did not use Dāvūdî's work. Compared to two works, Edirnevî has used the resources which Dāvūdî had not used before. In addition, it is an important point that he has given information about some names which were not included in Dāvūdî's biography studies. Another essential part is that Edirnevî has conveyed nearly seventy schoolmen biographies in between the year 945, the date of Dāvūdî's death, and 1070s. Furthermore, he has included the works that revealed after Dāvūdî like *Mavdûât al-Ulûm* and *Keshf al-Zunûn* which is one of the most important part in this section.

Looking at the sources he uses, it is seen that Edirnevî created his work based on general history, stratum and bibliography books and benefited from a very rich literature. Even *Nafahât al-Uns* which is the Persian work of Abdurrahman Câmî (d. 898/1492) is among his sources. Vafayât of Ibn Khallikân (d. 681/1282), *Mir'ât al-canân* of Yâfî (d. 768/1367), *Tabaqât al-Shâfi'yyat al-Kubrâ* of Subkî (d. 775/1373) *al-Cavâhir al-Mudîyya* of Abdulqâdir al-Qurashî (d. 775/1373) *al-Dāv'u al-Lâmî* of Sakhavî (d. 902/1497), *Mavdûât al-Ulûm* of Tashkobrîzâda (d. 968/1561) are the sources frequently mentioned by the author in the work he mentioned, but the most frequently used work is Kâtib Çelebi's (d. 1067/1657) work called *Keshf al-Zunûn*.

Then the procedure followed in Edirnevī's work has been presented to the reader in detail. In this context, the meaning of how he approached the commentators, what kind of information he gave about them, whether he had a sectarian attitude, and the meaning he places on the concept of commentator has been revealed. Edirnevī begins to transfer the biographies of the commentators - the authors before him- from the time of the companions. However, he organized the commentators not by alphabetical order like Suyūti and Dāvūdī, but by dividing each Hijri century into a layer as of the date of commentators death and this is the most original aspect of the work. In this way, he studied the commentators who lived up to the 11th century in 11 layers. Later, he handled the commentators who do not have information about the dates of birth and death in the stratum and history books, and the scholars who have worked in the sub-branches of the tafsir in a separate layer. Thus, there are 13 layers in the work and the biography of 644 commentators is included.

Finally, information will be given about the works of Giritli Sirri Pasha (d. 1895), Bergamali Cevdet Bey (d. 1926) and Omer Nasuhi Bilmen (d. 1971), who continued the system of Edirnevī, and their relations with Edirnevī's method will be examined.